

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Rašytojai išeina, rašytojai ateina: kokia mūsų literatūros šiandiena?

2012-04-11

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Literatūros mokslas ir kritika

AUTORIUS: Regimantas Tamošaitis, Jūratė Sprindytė, Elena Baliutytė, Laimantas Jonušys

DATA: 2012-04

Rašytojai išeina, rašytojai ateina: kokia mūsų literatūros šiandiena?

Regimantas Tamošaitis, Jūratė Sprindytė, Elena Baliutytė, Laimantas Jonušys

2011-ųjų knygos

Tradiciskai „Metuose“ apžvelgdami praėjusių metų knygų derlių kas kartą vis kitaip pajaučiame kūrybos, knygų leidybos ir skaitymo situaciją Lietuvoje. Antai, 2009 m. klausėme, kiek mūsų rašytojas dar turi drąsos maištauti ir keistis (suprantama, klausėme galvodami apie iškiliuosius mūsų literatūros tėvus ir spėliodami, kuris jų dar mus galėtų nustebinti kūrybiniais iššūkiais...). Šiomet, formuluodamas klausimus, su nuostaba suvokiau, kad apie tuos mūsų tėvus jau visai nebegalvoju, – tiesiog juos pamiršau, tarsi mūsų literatūros gyvają tradiciją būtų perkirtę ir praeitį uždarę lemtingi riboženkliai: Jonas Strielkūnas, Sigitas Geda, Justinas Marcinkevičius... Ėjo ir išėjo sau, išsinešė „saulę su savim“. Kaip koks kūrėjų kartas bei epochas skiriantis monumentas stovi fundamentalus Marcelijaus Martinaičio veikalas „Mes gyvenome“. Vieni autoriai yra likę laike iki tos ypatingos knygos, liudijančios kaimiškosios mūsų literatūros kilmę, kiti įsitvirtina dabar ir savo tekstais užpildo greitai besisukančius metų ratus. Liūdna, aišku, bet gyvenimas tęsiasi, knygos turi būti rašomos, nes be knygų nėra gerai.

Esame bandę dramatiškai konstatuoti knygų perteklių ir dvasios nuovargį (2011 m.). Tie provokuojantys, apokaliptiniams apmąstymams nuteikiantys klausimai leisdavo pasiguosti, skausmingai prabilti „iš gelmės“, priminti visuomenei „kuriančių žmonių kančias“. Šiandien knygų pasipylė dar daugiau, jau ir akys jų negeba aprėpti, neišmanoma pavadinimų ir autorių įsiminti, bet – jokio dvasios nuovargio! Smagu, kad taip yra. Kažkas knygų padangėje, kaip ir pavasario gamtoje, pasidarė šviesiau ir

lengviau. Mus vargina gyvenimas, kuris yra šalia knygos, bet ne pačios knygos. Skaitymas padeda gyventi ir išgyventi, literatūra žmoguje kažką suderina, nuramina, suteikia pasitikėjimo.

Ir visuomenė šiandien kaip niekuomet godi knygoms: žmonės domisi autoriais, perka brangokas knygas, dalijasi išpūdžiais. Matyt, net jas skaito. Būna, kad net aistringai ginčijasi dėl vienos ar kitos knygos vertės. Lietuvių rašytojo knyga jau vėl darosi vertinga dovana. Reikia paminėti ir visokias premijas, konkursus, vardus – net sunku surankioti, kiek autorių buvo tokiais būdais paskatinti, padrąsinti, visaip motyvuoti. Nemanau, kad literatūra yra būdas pabėgti nuo realybės, ji kaip tik leidžia tą realybę giliau suvokti ir oriai ištvirti.

Regimantas Tamošaitis

Taigi apie praėjusius mūsų literatūros metus mėgintume klausti taip:

1. Ar negaila, kad šiandienos triukšme nebesigirdi mus išauginusių autorių, tu iškilųjų literatūros tėvų, kurie formavo XX a. lietuvių literatūros peizažą, diegė vienus ar kitus estetinius kriterijus ar net gyvenimo principus? Kiek tostančio amžiaus klasikai dar gyvi mūsų sąmonėje, kiek jie veikia kūrybinio gyvenimo realybę?

2. Logiška klausti toliau: kas yra tie, kurie dabar garsiai ateina į literatūrą ir savo tekstais nustelbia tai, kas neseniai buvo taip fundamentalu? Kokie naujieji kūrėjai mums yra svarbūs, kokios jų išimtinės knygos, kokie jų meniniai pasiekimai, literatūrinės inovacijos, estetiškos ir net politinės idėjos? Juk literatūra, kaip ir įvairovės visuomenė, šiandien darosi imli politinėms idėjoms.

3. Ką tos naujos, vienaip ar kitaip iš bendros masės išsiskyrusios knygos duoda skaitytojui šiandien? Kokius jo poreikius tenkina, kaip jam padeda gyventi? Ar neatrodo, kad šiek tiek prigeso leidėjų ir skaitytojų aistra populiariajai literatūrai, kad skaitytojas literatūroje vis dažniau ieško žmogaus, savęs, o ne pramogos? Nors tokia literatūra tebėra leidžiama ir bus leidžiama (kuo leidyklos padengtų įkvėptosios kūrybos nuostolius), vis dėlto atrodo, kad populiarioji literatūra darosi nepopuliari (apie ją kartais nepadoru užsiminti).

4. Šiandien nemadinga samprotauti apie „euroromaną“, kartais net nesmagu prisiminti šitą kadaise madingą žodį. Kai kurių naujovių entuziazmas ilgai netveria. Ar teisingas išpūdis, kad naujosios rimtesnių lietuvių autorių knygos jau yra europietiškos ne deklaratyviai – kaip eksportui ruošiama prekė, – bet iš esmės?

5. Kažkur traukiasi ir prislopo niūrioji buitinio egzistencializmo eseistika, kuri taip tikdavo mokyklų teksto suvokimo užduotims ir vidurinio amžiaus krizės ištiktiesiems. Lietuviškas dvasios atgaivos būdas paneriant su visu protu bei intelektu į kolektyvinę savigraužą ir melancholiją. Nebepopuliarus šiandien ir intelektualus valkataujantis eseistas, jį lengvai nukonkuruoja vos rašyti pramokę emigruojantys bei reemigruojantys vikrūs tautiečiai: štai jie tai

turi ką papasakoti! Kaip šiandien atpažinti eseistą: koks jis yra, kaip atrodo, ką ir kaip rašo - kam jis rašo? Kas jį palaiko? Ko jam reikia?

6. Nors literatūros kritika visada atsilieka, ji mažiausiai palaikoma ir finansuojama, o kartais kai kurių naujųjų iškiliųjų net užsipuolama, bet pats lietuvių literatūros procesas (rašymas ir skaitymas) - ar jis nepasidarė kiek profesionalesnis, stabilesnis, skaidresnis? Lyg rašantieji imtų geriau rašyti kažkaip to amato pramokę? Tarytum kažkas Lietuvos rašytojų ir skaitytojų gyvenime pasikeitė - gal nežymiai, bet esmingai?

Bet gal tai tik pavasario nuotaikos, kurios praeina.

Jūratė Sprindytė

Labai apsidžiaugiau pozityviomis pokalbio organizatorių nuostatomis - iš tiesų gana dūsauti dėl knygų pertekliaus ar prastų veikalų, nes bendras procesas pakankamai įdomus, skaityti norisi ir yra ką. Vyresnieji rašytojai, tie „iškilieji literatūros tėvai“, dar gana daug rašo, bet tiesiog mažiau matomi viešumoje ir ne taip pastebimi kritikos, nes kultūrinę žiniasklaidą užpildo vis jaunesnės kartos vertintojai, kuriems įdomiau, ką jiems *bylo* Marius Burokas ar Ieva Toleikytė, o ne Vytautas Skripka ar Leonardas Gutauskas. Natūralu, kad aktualiausia tai, su kuo gali tapatintis, aiškintis savo individuacijos problemas ir svarstyti - ar Aleksandros Fominos papūstžandis romanas „Mes vakar buvom saloje“ yra dar vienas „prarastosios kartos“ manifestas, žymintis jos „pakilimą ir kritimą“, ar tik paprasta emigrantiškos kasdienybės kronika. Šią knygą vertinu kaip gana reportažišką pasakojimą, kuriam tiesiog stinga literatūros parametrų, bet jei jaunimui ji kaitina kraują ir skatina diskusijas - puiku.

2011 metų knygų visumoje išvelgiu ne tiek kartų kaitos ženklus, kiek išsiūbuotas sūpuokles tarp dokumentikos ir fikcijos. Žanriškai dokumentikos barui priklausytų Zitos Čepaitės žurnalistinis londoniečių emigrantų gyvenimo tyrimas esė knygoje „Emigrantės dienoraštis“, Audronės Girdzijauskaitės menininkų portretai „Nutolę balsai“. Bet noriu pažymėti ką kita - įdomiausia tai, kaip dokumentinis, faktologinis, autobiografinis pradas valdingai skverbiasi į tuos tekstus, kuriuos anksčiau laikėme grynai grožine (fikcine) kūryba - čia turiu galvoje Romualdo Granausko novelių romaną „Trys vienatvės“, Vytauto Martinkaus kalendorines noveles „Dvylika lieptų“, Henriko Algio Čigriejaus novelių rinkinį „Ir parnešė apynio kvapą“, Leonardo Gutausko trumpąją prozą „Šunų dainos“, Kazio Sajos prisiminimų apmatus „Skudurėlių takas“. Ant H. A. Čigriejaus 2007 m. išleisto novelių rinkinio „Varna braukia ašarą“ ketvirtojo viršelio yra štai toks „iškiliesiems tėvams“ gana tipišką, nors ne visada jų deklaruojamas, prisipažinimas: „Norėčiau pasakyt maždaug panašiai kaip kitados Vaižgantas - kūrybos šičia ne tiek daug, čia tik aprašymai. Čia tai, kas yra atsitikę mano artimiesiems, pažįstamiems, draugams, pagaliau man pačiam. Taip, buvo ne visai taip... Betgi čia ne protokolai, o novelės, kurioms išmonė privaloma.“ Vyresnieji rašytojai noriai ir intensyviai *miksuoja* autobiografinius, memuarinius momentus su prasimanytomis situacijomis. Simptomiškas pavyzdys būtų R. Granausko novelė „Baltas triušis“, kur pasakojama pirmų dviejų jo knygų leidybos istorija dar begyvenant Mosėdyje, apysakos „Jaučio aukojimas“ rašymas, paskui bohemiškas

tarpsnis Vilniuje, kur detalės ir visos pavardės autentiškos, bet po nugėrimo su bičiuliais Rimanto Šavelio vonioje pamatytas baltas triušis – pramanytas. Epizodo su triušiu iš tiesų nebuvo, tai įterptas anekdotas. Tokių mažų mistifikacijų esama ir V. Martinkaus, ir L. Gutausko autobiografiniais motyvais perpintoje beletristikoje. Vyresni rašytojai dar nepereina į grynai memuarinius žanrus, kaip tai padarė Marcelijus Martinaitis biografinėje prozoje „Mes gyvenome“, bet tendencija panaši, jaučiamas asmeninės ar / ir kolektyvinės atminties spaudimas, poreikis retrospektyviai apmąstyti tai, kas buvo. Tai ryškiai užfiksuota K. Sajos knygos paantraštėje: „prisiminimai (apmatams) / pamąstymai (ataudams)“. Kad ir apie kokius bjaurius laikus pasakotų H. A. Čigriejus novelėse „Ir parnešė apynio kvapą“, jose žyra humoro kibirkštys, sklinda rami išmintis. Kita vertus, pamąstymų poreikis, kiekis ir kokybė nebūtinai sietini vien su vyresniųjų „rekolekcijomis“, nes pastaruoju dešimtmečiu fikcinę prozos pasakojimą smarkiai transformavusi esė likvidavo ribas tarp vakar ir šiandien, tarp vieša ir intymu, išlaisvino visus rašytojus ir gyvenimiškai, ir struktūriškai.

Štai V. Martinkaus novelė-esė „Karvelių lesintojas“ apipinta visokeriopomis kultūrinėmis aliuzijomis ir intertekstais. Senamiestyje vedžiojant šunį galima reflektuoti ir istoriją, ir dabartį, asmeninės biografijos momentus, Vilniaus daugiakultūriškumą, Dievo ir velnio konfrontaciją, jų ginčą per Sirvydą ir t. t. – taigi vienu šuoliu V. Martinkaus apima istorinę retrospektyvą, aktualizuoja ryšį su paveldu ir padeda įsisąmoninti dabarties situaciją. Intelektualinės esė žanras suteikia galimybę aprėpti tikrovę simultaniškai. Čia priešliečiau ir Lauryno Katkaus „Sklepas ir kitos esė“ – kai kurie sovietmečio reiškiniai svarstomi ir apmąstomi įnešant naujų bruožų, ypač įsidėmėjau roko muzikos klausymo ir aprangos bei šukuosenų stiliaus kodavimą kaip „nepriklausomybės ir išdidumo ženklą“. Programinė yra antraštinė esė „Sklepas“, nurodanti šiandieninio rašytojo vietą kultūroje, jo lokalizaciją lyg ir pogrindyje, lyg ir marginalioje nuošalėje, bet dėl to neverkšlenama, tiesiog ramiai konstatuojama ir toliau dirbama.

Sakyčiau taip: memuaristikos tendencijos ryškiai būdingos vyriausiems, psichologinis realizmas – vidurinio amžiaus rašytojams, o fikcija – jaunesniems ir jauniausiems.

Psichologinio realizmo stipriausias puses įkūnija Lauros Sintijos Černiauskaitės romanas „Medaus mėnuo“. Tai šviesi knyga apie bandymą išbristi iš krizės per moteriško išsipildymo troškimą ir galutinį pilnatvės siekinį įkūnijančią dievoiešką. L. S. Černiauskaitės romanai pagrįsti aiškia naratyvine struktūra (kitaip tariant, pats siužetas daug pasako). Jauna disertaciją rašanti moteris viduržiemėje pabėga į tuščią senelių sodybą mažame bažnytkaimyje. Ji išgyvena krizę – jaučia, kad vienatvė nebepakeliama, o disertaciją rašyti nuobodu ir turbūt beprasmiška. Staiga daržinėje randa bėglį, persekiojamą nusikaltėlių, išsigąsta ir nori sprukti atgal į miestą, bet pasitinka iššūkį, patiria meilę ir sukrėtimą. L. S. Černiauskaitė – ištobulintų juslių rašytoja. Romane užburia ypatinga emocinė aura, sugestyviai kuriama lūkesčių nuojauta ir trapių santykių nėriniai. Pažymėtinas rašytojos sensorinis jautrumas ir jo spektras – apstu regėjimo, uoslės, lytėjimo, girdėjimo įvaizdžių. Vyras ir moteris didelėje baltoje erdvėje girdi, seka, jaučia vienas kitą. Baltumas čia konceptualus – veiksmo foną sudaro tyla ir švarus sniegas, semantiškai koduotas *Aiškučių* miestelis, o pagrindinių veikėjų vardai prasideda A raide (Ada, Arkadijus, Andrius). Pabrėžtinai akcentuojama balta spalva, pasiseka perteikti tiesioginių vizualinių įspūdį, atliepanti

herojės apšalyto ir atsinaujinimo viltis. Suvokiu šį romaną kaip angažuotą atsaką į destruktivumą, ironijos ir kūno apologijos perteklių lietuvių literatūroje. Tai psichologiškai niuansuotas kūrinys apie saviiešką ir jausmus, ir galima sakyti, kad autorė tais ieškojimais tiesiog užkrečia skaitytoją, infekuoja jį emocijomis ir spindinčios gamtos refleksijomis. Svarbų vaidmenį atlieka religinis matmuo, deja, įkūnytas perspaustai ir ne visai skoningai (herojei turguje perkant paprikas pasirodo Kristus, veikėjai masiškai išeina į vienuolynus ar ima studijuoti teologiją). Atrodo, kad romano pradžia rašyta su dideliu įkvėpimu, antroje dalyje prasideda dirbtinis herojų stumdymas, o pabaiga atsiranda iš reikalo sumegzti intrigos mazgus. Tačiau kaip tik religinės dimensijos ekstrapoliavimas pelnė L. S. Černiauskaitei „už kūrybinę drąsą“ skiriamą šiemetinę Jurgos Ivanauskaitės premiją.

Birutės Jonuškaitės „Užsagstyk mane“ taip pat priklausytų psichologinio realizmo arealui, kur santykių narpliojimas ar moters savijauta yra kūrinio centre. Man geriausi pasirodė charakteriniai, dinamiškieji apsakymai, kaip antai „Saldūs įplyšimai“ (aklas sodo kaimynas tampa meilužiu, o vėliau patenka į psichiatrinę) – jį iki šiol prisimenu su visomis detalėmis. Subtili ir gili moteriškoji „Kordilina“ – apie lelijinių šeimos augalą, persodintą kaip ir autorė.

Nekalbėsiu apie knygų bloką, kur semiamą iš kultūrinių bendrybių katilo, kaip antai Lolitos Piličiauskaitės-Navickienės romane „Slėptų sapnų tyrlaukiai“ – čia nėra savito sakinio, viskas rutuliojasi kaip pavyzdinėje sovietmečio prozoje – veikėjų santykiai draugiški, aukštinamas tėviškės ilgesys, atstatoma Trakų pilis, vaikai svajoja, seneliai rūpinasi.

Kai kuriuose tekstuose klostosi gana naujoviškas santykis su istorine praeitimi, ieškoma tarsi palengvintų sprendimo variantų, sudėtingi dalykai gražiai įpakuojami eksportui. Tokią istorijos „holivudinimo“ tendenciją turi visos nacionalinės literatūros, mes nemenkai vėluojame (Rūtos Šepetys tremties interpretacija „Tarp pilkų debesų“, Mečio Laurinkaus trileris „Elektra“), bet ar ne prastesnis variantas – istorijos didaktinimas? Eglės Juodvalkės eilėraščiai „Sakalai naktį nemiega“, kuriuos išleido Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, gal visai neturėtų būti traktuojami kaip grožinė literatūra, antraip teks apipilti priekaištais, kad partizanų aukos Tėvynei eilijuojamos perdėm deklaratyviai. Ši knyga pirmiausia pažintinė, patriotinė, aprūpinta paraliteratūriniais priedais: autorės įvadu, palydimaisiais liudininkų tekstukais, dokumentinėmis nuotraukomis (tiesa, per knygų aptarimą Lietuvių literatūros ir tautosakos institute buvo užsiminta, kad aukštų tonų lyriką iliustruoti išniekintų lavonų fotografijomis nėra geras sprendimas). Istorijos interpretacijos literatūroje (pernai pasirodė gana daug tokių knygų) jau gali tapti nauju pretekstu kritikų diskusijai; Donata Mitaitė, kvestionavusi Patriotų premijos skyrimą R. Šepetys romanui, tokią polemiką yra pradėjusi („Nemunas“, www.bernardinai.lt). Man belieka atsidusti, kad serbų režisieriaus Emilio Kusturicos stilingas žaismės ir gelmės derinys, vaizduojant karinius / tautinius konfliktus, lietuviams dar oi kaip toli.

Bandymai ironiškai, komiškai traktuoti kai kuriuos istorinius epizodus ar datas palieka pakankamai prieštaringą išpūdį. Pirmiausia turiu mintyje Herkaus Kunčiaus romaną „Lietuvis Vilniuje“. Kultūros barbaras H. Kunčius, dar pirmuoju kūriniu perėmęs dadaistų principus, tęsia skaitytojo gluminimą – ypač tokio skaitytojo, kuris nepratęs

literatūrai taikyti parodijos kodą. Pradinės mokyklos ūkvedys Napalys Šeputis iš provincijos atvyksta į Lietuvos Tūkstantmečio dainų šventę, ekstatiškai patiria Vilniaus, kaip švento miesto, gėrį. Šeputis reprezentuoja „kuo paprasti žmonės gyvena“ (p. 85). H. Kunčius parodijuoja banalybes ir mąstymo bei retorikos šampus, patriotines klišes, nepakantumą kitataučiams, t. y. mėgdžiodamas ironizuoja „vidurkio mentaliteto“ normatyvumą. Nuolat pilasi liaudiška išmintis: „žlugs netrukus ta Amerika“, „rusų mafija valdo“, „negrų mums čia betruksta“, „ar jis katalikas?“, „geras lietuvis – miręs lietuvis“, atstovaujamas interneto komentatorių išprusimo lygis: „Tai buvo rašėjų ir rašinėjimo aukso amžius – jų civilizacija, ką nors be perstojo rašinėti buvo ne tik malonu, bet ir madinga.“ Skaitytojams vyrams patiks puslapiai iš tarnybos sovietinėje armijoje (nors tas armijos vaizdavimas rašančių vyriškių tekstuose jau tapo įgrystančia mada). Šiuose epizoduose aiškus rašytojo nenuoseklumas ir pradinio kodo nesilaikymas – apie armijos reikalus ir gyvenimą komisariate plėtojasi beveik realistinis pasakojimas, dingsta kraštutinė parodija. Nelabai sueina galai, nes Šeputis armijoje susidūrė su tikru internacionalu, o jis pats yra visiškai nepakantus Vilniaus daugiatautiškumui. Nutolstama nuo Šepučio, kaip vidutinioko, mentaliteto; sovietinės armijos epizodus interpretuoja jau ne provincialas Šeputis, o beveik visažinis pasakotojas, turintis platesnį supratimą, sociopolitinę orientaciją. Konceptualiai itin svarbus (kažkodėl recenzentų pražiūrimas) romano pabaigos kriminalinis akcentas: prieš išvykdamas į Dainų šventę Šeputis nužudė žmoną (įmetė į šulinį), nes ši nenorėjo jo išleisti į Vilnių. Tas individualus blogis, koreliuojantis su kolektyvine patriotine-religine ekstaze (kurioje galima saugiai užsimaskuoti), ir yra pati bjauriausia šio romano tiesa.

Fikcijos prozai aptarti pasitelkčiau žodį „darymas“ – tai literatūrologės Dalios Striogaitės kartinė sąvoka, taikoma XX a. pirmųjų dešimtmečių lietuvių avangardizmo siekiams. Nutraukiami ryšiai su imitacijos tradicija. Fikcijos tekstuose vis mažiau ar visai nebėra atpažįstamos aplinkos, lietuviškų realių, veiksmas persikelia į kitas šalis arba lokalizacija išvis nebesvarbi. Į pirmą planą iškeliami specifiniai formalūs ieškojimai, konceptualus kūrinio formavimas-tvarkymas, racionalių darymo būdų demonstravimas. Čia neginčijamas lyderis būtų Andrius Jakučiūnas, jo apsakymų vainiko „Lalagė“ fenomenologiniai kūrėjo būsenų apmąstymai ir nekomercinis užsiangažavimas. Rašytojas pateikia itin sudėtingą tekstą ir taip „įstengia triumfuoti prieš skaitytojo gašlius įgeidžius“ (p. 149), juk paprastas skaitytojas trokšta paprasto suprantamo skaitinio. „Lalagės“ tema yra menas, erotikos, mirties ir kūrybos ryšys, kalbos galimybių ribos. Apskritai labai vertinu kūrėjo valią struktūruoti pasaulį, kurti ne imitacijas, o kažką visai naują.

Vis dar bandoma išsinerti iš žanrinių priklausomybių: Ramūnas Kasparavičius deklaruoja kuriantis „pitoreskas“, Jurga Tumasonytė bėga nuo novelės („trumpoji proza“) ir vis tiek rašo noveles, o A. Jakučiūnas, siūlantis „apsakymų vainiką“, sonetų vainiko *klonq*, demonstruoja kūrybiškumą ir truputėlį blefuoja, nes pagal naratyvo vientisumą tai – romanas. Iš karto reikia pažymėti, kad fikcijos nelygiavertės, vienos pavykusios, kitos ne. Suirzusi skaitytoja komentuoja Undinės Radzevičiūtės „Baden Badeno nebus“: „O ką istorijos nori pasakyti? Netikros jos, veikėjai neegzistuojantys, vietos nesamos... Istorijos nepanašios į gyvenimą, dirbtinės... Keista jų logika – nelogiška.“ Šiuo atveju kritika privalo užimti gynybinę poziciją: U. Radzevičiūtės rašymo impulsas yra idėja, o ne istorija, todėl tai intelektualinė proza, kur viskas skrupulingai apgalvota, stilius apvalytas ir nuo puošmenų, ir nuo skiedalų. Gana

efektingai kovojama su banalumu. U. Radzevičiūtė patraukia ir bandymu užgriebti skirtingų kultūrinių patirčių sandūras ir įvairius tautinius mentalitetus. Ši rašytoja neturi lietuviško konteksto, tai rodo ir jos atsiradimas „Baltų lankų“ leidyklos serijoje „Orientyras“, kur ji įsiterpia tarp užsienio autorių, naujųjų literatūros formuotojų „vėjarodžių“. Ji labai gerai pasimokiusi iš užsienio literatūros, atneša į lietuvių prozą tai, ko visada stigo – intelektą, žaibišką personažo charakteristiką, kiekvienu kūrinėliu pasako svarbių dalykų apie žmonių ydas ar socialinius procesus, o ne šiaip siūnia atvirlaiškius pasigrožėti. Yra perėmusi kažką iš žydų ir iš anglų humoro, moka pasišaipyti ir iš savęs, ir iš kitų.

Prie „darymo“ autorių priskirtina ir debutantė J. Tumasonytė, rinkinyje „Dirbtinė muselė“ skelbianti devyniolika noveliškų trumpos prozos kūrinėlių. Autorė chirurgiška, nuemocintu ir negailestingu konstruktyvumu primena Ričardo Gavelio tradiciją. Jos akiratyje – neelitiniai personažai ir neprabangūs scenovaizdžiai, atvirksčiai, žemoji socialinė klasė, valdoma žiaurių išgyvenimo instinktų. U. Radzevičiūtės personažai pakrikę, bet bando rasti išeitį, kabinasi už iliuzijų, o J. Tumasonytės veikėjams viskas šiame pasaulyje atgrasu, santykis su artimaisiais ir mirtimi nusakralintas, bet autorė stebina gyvenimiška branda ir originalumu. Staiga prisiminiau niūrią Bitės Vilimaitės novelę, kur pabaigoje sveikstant vaikui moteris „užkišo už veidrodžio ligustro šakelę“ – tai kažkaip atveria novelę, atsiranda literatūrai būtino deguonies, o J. Tumasonytės prozoje oras iškvėpuotas.

Kad egzistuoja organiškasis „darymas“ ir dirbtinis „darymas“, pagalvojau sunkiai skaitydama R. Kasparavičiaus „Decameron medicus“, kur pirmiausia autorius užsiangažuoja rašysiąs naują žanrą – pitoreskas, bet žanro požymių nerasta, tai gryniausia eklektika, menkai tarpusavyje susiję fragmentai. „Dabar, sakau, padarysiu postmoderniai“ (tai citata iš „paraiškos“, p. 9, bet kad postmoderno dabartis jau seniai tapo praeitimi). Pavadinai visus iš stalčių sušluotus juodraščius (tai rodo ir 1998–2010 parašymo metai) pitoreskomis ir jau motyvuoji, kaip sumesti į krūvą bet ką, ką esi kažkada rašęs ar pagalvojęs bet kuria proga – pusiau istoriją, pasakojimo fragmentą, prisiminimą, eilėraštuką, nereta jungtis: „Keiskim temą“. Skaitai šią knygą lyg megztum kokią absurdo kojine be pabaigos. Iš pradžių atrodo, kad pagrindinis knygos personažas turėtų būti XIX a. gydytojas ir keliautojas Žiogelis, bet užuominos apie jį vos kur ne kur šmėkščioja, šiaip pasakojama viskas, kas „užaina ant seilės“. R. Kasparavičiaus savitumas – *tuteišiškas* koloritas – t. y. tautų ir kalbų maišalynė – atsispindi knygoje, tą maišalynę atkartoja stilistika, tai pagrindinis privalumas. R. Kasparavičius, kaip ir H. Kunčius, atstovauja prasciokų mentalitetui, bet kūrybiško stilingumo šiam užmojui trūksta.

Ryški dabarties tendencija – atsisakymas mistifikuoti kūrybos aktą. J. Tumasonytė pirmos knygos pasirodymo proga esė „Apie tai, kaip tapau jaunąja rašytoja“ („Metai“, 2012, Nr. 1) apie savo kartą rašo: „Domėtis menu, kaip ir būti kūrybišku, yra madinga – tik reikia tinkamai įkinkyti kūrybą ir iš to išsunkti „babkių“. Štai kiek puikių dizainerių, fotografų ir kitų vaizdo genijų. Tiesa, lietuvių literatūra jaunimui nėra pati svarbiausia“ (p. 5).

Pabaigai reikia pridurti, kad *c'est la vie* kūrinų nelaikau kuo nors pranašesniais už fikcijos kūrinų grupę ar atvirksčiai. *C'est la vie*, jei talentingai papasakota, savaimė įdomu ir naudinga – tai turi pridėtinę istorinę, pažintinę, kultūrinę vertę, svarbu, kad

pasakotojas mokėtų sijoti faktus, valdytų kompoziciją ir pasitelktų apibendrinančias detales (tą ir R. Granauskas, ir V. Martinkus, ir A. Girdzijauskaitė, ir Z. Čepaitė tikrai moka).

Fikciją galima pavadinti gerokai dabitiška. Dabita yra puošėiva, o konstruktyvumo, kitoniško rašymo demonstravimo ir pasididžiavimo, kad aš esu ne toks, kaip kiti, tikrai esama. Šiandienos prozininkai nebebando įpiršti, kad „sermėga apsivilkusi vaikšto tikra išmintis“, H. Kunčius tokią nuostatą sudrasko į skutelius. Komiškai dabitiškas yra ir *c'est la vie* atstovas R. Granauskas, Mosėdyje aštuntajame dešimtmetyje dėvintis raudonas treningo kelnes, nes kitokių į vietinę parduotuvę neatvežė.

Kūrybos kaip dieviško įkvėpimo samprata transformavosi į meistriškai valdomo amato sampratą. Tik A. Jakučiūno „Lalagėje“ atskleistos kūrėjo kančios dar mena senąjį Apsėdimą, bet tai irgi kombinuojama su meistrystės tema.

Laimantas Jonušys

1. Prisipažinsiu – klausimas man per sudėtingas. Apie tai, kaip baigiantis XX a. ir prasidedant XXI a. keitėsi literatūrinė raiška ir estetinės vertybės, galima rengti atskirą diskusiją arba rašyti veikalus. Žinoma, lengviau pasakyti, kas tapo nustelbta, negu kas nustelbė, bet ir tai tik jeigu bent sąlyginai pripažinsime, kad XX a. lietuvių literatūroje vyravo tradicinis realizmas, paremtas tradicinėmis etinėmis vertybėmis. Tačiau, įkišę ranką ne tik į XX a. palikimo skrynios viršutinius sluoksnius (t. y. amžiaus pabaigą), bet ir giliau, ištrauksime ne tik kaimiškąją literatūrą arba tradicinę lyriką, bet ir Antano Škėmos „Baltą drobulę“. O ši, regis, dar tebėra visai gyva ir veikia mūsų literatūrinės vaizduotės erdvę (jau ne kartą kalbėta, kad tai yra knyga, literatūros pamokose daranti įspūdį moksleiviams).

2. Man malonu, jog šiais laikais jau ir Lietuvoje (laisvojo pasaulio erdvėse taip buvo ir visą XX a.) literatūra tokia įvairi, kad vienareikšmiškai jos apibendrinti neįmanoma. Kai atrodė, kad poezijoje tradicinė eilėdara palaidota ir jai pastatytas antkapis, pernai išėjo svaigiai liūliuojančios Ilzės Butkutės „Karavanų lopšinės“. Tokia poezija gerai nuteikia dar ir tuo, kad yra tarsi belaikė, t. y. iškilusi virš konkretaus laiko ir jo laikraščių.

Taigi, kai kurie ateina ne garsiai, o tyliai. Ir kai buvo kalbama, kad prozoje dabar viešpataus tik trumpi aiškūs sakiniai (ir esą gal taip ir reikia šioje didelių greičių epochoje), pasirodė dar svaigiau supanti Andriaus Jakučiūno „Lalagė“. Ši knyga verta atskiro dėmesio, tai ne tik šio autoriaus ir ne tik vienu metų savotiška viršūnė. Galbūt tai tokia viršūnė, kurios nemaža dalis stovinčiųjų papėdėje net nebeįžvelgia, nes ji skendi ūkuose, bet tai liudija ypatingą naują lietuvių literatūros vyksmo brandą ir, manau, turės išliekamąją vertę. Ši viršūnė turbūt nebeturi perspektyvos kilti dar aukščiau, bet tai nereiškia, kad šalia negali būti kitų ir kitokių viršūnių – jų jau yra ir, manau, bus ateityje, ir tai iš esmės praturtina visą mūsų literatūrinį peizažą.

Herkaus Kunčiaus romano „Lietuvis Vilniuje“ nelaikyčiau nauja viršūne, nes savąją (o kartu ir lietuvių literatūros) jis jau pasiekė su romanu „Nepasigailėti Dušanskio“, bet ir šioji knyga, manau, yra įspūdingas kūrinys bent kelerių metų kontekste. Tai, kad jis

nepakankamai įvertintas, matyt, susiję su tuo, kad pas mus išradingas komizmas nelaikomas literatūrine vertybe.

3. Žinoma, teiginys, kad populiarioji literatūra darosi nepopuliari, suprastinas tik paradoksaliai, nes tai yra oksimoronas. Literatų ir apskritai intelektualų sluoksniuose ta literatūra niekada nebuvo populiari. Bet čia yra vienas svarbus aspektas – galimas tiltas tarp pramoginės ir rimtesniosios literatūros. Vakaruose kūriniai, kurie nepretenduoja į mano minėtas viršūnes, bet kartu, būdami neprimityvūs, pritraukia nemažą skaitytojų būrį, yra įprastas dalykas. Mes popsinės literatūros paprastai nė neskaityme, ja apskritai nesidomime, ir tai suprantama, bet kai, tarkim, Jūratė Sprindytė pabandė nusileisti į šį mūsų mažai pažįstamiems žmonėms viliojamai spindintį pasaulėlį, ji atrado, ką pasakyti. Ir tada paaiškėjo, kad, lyginant su tais populiariaisiais autoriais, Jurga Ivanauskaitė, kurią nemažai kas buvo linkę patyliukais nurašyti į lėkštos raiškos paraštes (o juk ir buvo ten to paviršutiniškumo), yra gana iškili. Dabar tą patį galima pasakyti apie visai kitokio tipo rašytoją Kristiną Sabaliauskaite.

Rūtos Šepetys romano „Tarp pilkų debesų“ neskaičiau, tad jo nevertinsiu, bet iš daugelio pasisakymų įmanoma susidaryti gana aiškų išpūdį ir galima vertinti jo funkciją pasaulyje. Iš tikrųjų formaliai tai lyg ir užsienio autorės knyga, tik išversta į lietuvių kalbą, bet vis dėlto Lietuvoje daugelio vertinama kaip sava (ir vėlgi daugelio literatų – neigiamai). O išpūdis toks, kad kartais reikia suvokti, jog knyga nesiprašo meninių kriterijų. Jeigu nuolat pagrįstai skundžiamės, kad Vakaruose apie mūsų tragediją stalinistinėje tironijoje per mažai žinoma, tai dabar atsirado apie tai (tegu ir literatūriškai netobulai) pasakojanti knyga, kurią visame pasaulyje skaito šimtai tūkstančių žmonių. Vienas garbus literatas per radiją piktinosi: esą kam mums reikia tokios knygos, kai mes turime ne vieną autentišką liudijimą, ir ne tik Dalios Grinkevičiūtės. Labai gerai, kad turime, bet juos turime tik sau – plačiajame pasaulyje jie (beveik) nežinomi. Čia problema visai ne ta, kad R. Šepetys knygoje sovietinis karininkas Sibire dantis krapštosi dantų krapštuku, o ne degtuku (kaip būtų iš tikrųjų), – svarbu, kad apie mūsų tragediją sužino pasaulis. Estams šią gerą paslaugą padarė suomė Sofi Oksanen su savo irgi ne aukščiausio literatūrinio lygio (bet to neblogo, priskirtino mano minėtam „tiltui“ tarp rimtosios ir paviršutiniškos literatūros) kūriniu („Valymas“), o mums – R. Šepetys.

4. „Euroromanas“, kaip žinoma, niekada nebuvo literatūrologinis terminas ir tai jokia literatūros srovė. Tai tik žurnalistinis apibūdinimas, atsiradęs Vakaruose, o šiai kategorijai buvo priskirta ir visai neblogo literatūros pavyzdžių (taip pat ir Lietuvoje), nors pas mus tokia kūryba buvo laikoma primityviu bandymu išeiti su savo knyga į europinę areną. Šiaip ar taip, šis terminas, regis, savo gyvenimą jau baigė, o europietiško užmojo knygų, manau, mūsų autoriai parašo.

5. Eseistika tebegyvuoja (Laurynas Katkus, Eugenijus Ališanka ir kiti). O apie emigracijos patirtį pasakojanti literatūra kol kas dar nepateikė nė vieno tikrai gero kūrinio. Ją rašo beveik vien moterys (gal tarp emigrantų mažai raštingų vyrų), ir jų rašymų, kiek utriruojant, yra du tipai (čia kalbu ne apie praeitus, o apie ankstesnius metus): vienos aprašo, kaip jos (atsiprašau, jų vaizduojamos personažės) sunkiai ten triūsė ir kaip tai nyku. Kitų personažėms triūsti anaiptol nereikėjo, priešingai – jos mėgavosi vakarietiško gyvenimo komfortu, nes susirado gerų rėmėjų vyrų, ir tada jau

galėjo dykaduoniaudamos leisti į savosios tapatybės ieškojimus. Trečias atvejis: Zita Čepaitė emigraciją aprašė pašalinės stebėtojos žvilgsniu, ir tai daug ką atskleidžia, bet vertė čia daugiau dokumentinė, o ne literatūrinė.

Kalbant apie pirmąsias dvi patirtis, gera literatūra gali gimti iš abiejų, bet kol kas negimė. Net jeigu latvės Laimos Muktupāvelos „Pievagrybių testamentas“ (priskirtino prie juodai triūsiančių herojų kategorijos) nelaikysime viršūnių literatūra, lietuvių šio lygio vis tiek dar nepasiekė.

Emigrantų kiekybė negimdo literatūrinės kokybės. O juk galėtų rasti naujojoje išėivijoje geras individualistinis kūrinys, kurio aplinka ir personažai tik atsitiktinai būtų emigraciniai. Ar mes vadiname mano jau minėtą A. Škėmos „Baltą drobulę“ knyga apie emigraciją? O juk būtų galima ją tokia pavadinti, bet talentingam autoriui nesvarbu, apie ką rašyti, ir skaitytojui nesvarbu. Tačiau čia ir išlenda tas milžiniškas kultūrinis skirtumas tarp anos, pokario, išėivijos ir dabartinės literatūros.

6. Literatūros kritikoje pavasario dar nematau, o tai, kaip jau ne kartą esu sakęs, susiję su apgailėtina mūsų kultūrinės žiniasklaidos padėtimi, kuri kol kas neketina keistis. Kita vertus, ta padėtis nėra beviltiška, tik daug ko stokojanti.

Elena Baliutytė

Per keletą pastarųjų metų Anapilin išėjus ryškiems vyresnės kartos poetams (Sigitui Gedai, Justinui Marcinkevičiui, Alfonsui Maldoniui, Jonui Strielkūnui), kritikai, o ir kai kurie poetai ėmė tvirtinti, kad su jais baigėsi tikrosios poezijos epocha, lietuvių poezijos aukso amžius. Bet S. Geda ar Just. Marcinkevičius (jau reikia pridėti ir Valdemarą Kukulą) naujomis, po jų mirties pasirodžiusiomis knygomis, galima sakyti, tebėra literatūros proceso dalyviai: pristatomos knygos – ir jų pačių, ir apie juos, jiems dedikuojami eilėraščiai – niekas dar nepasimiršo, nenutolo ir, kaip rodo praėjusių metų poezijos knygos, neatsivėrė jokios prarajos ar tuštumos.

Man rodos, sėkmingiausias 2011 metų žanras ir buvo poezija. Pirmiausia nustebino jaunuųjų autorių knygos: Ilzės Butkutės „Karavanų lopšinė“ netikėtai gražina poeziją prie klasikinio, rimuoto jos vaizdinio, vešlios, ošiančios metaforiškos kalbos. Eilėraščiai įtraukia ir priverčia jais patikėti. Kito debutanto Aido Jurašiaus eilėraščių rinkinys „Luiso Alberto Salvatjeros gyvenimo aprašymas“ patraukė humoru, ironija, pačia knygos koncepcija: rinkinio tekstai yra įgavę lyrinio herojaus CV formą; o herojus ir lietuviška jo aplinka vaizduojami su lengva ironija, suteikiant jiems Lotynų Amerikos kultūrų atspalvį. Tikra poezija yra antroji Indrės Valantinaitės knyga „Apie meilę ir kitus žvėris“. Joje taikliomis metaforomis ir tiksliomis detalėmis talentingai sukurta meilės jausmo istorija; sukurta taip nebanaliai ir tikrai, kaip mokėjo gal tik Judita Vaičiūnaitė.

Keletas gerų pernykščių poezijos knygų (Eugenijaus Ališankos „Jeigu“, Mariaus Buroko „Išmokau nebūti“, Antano A. Jonyno „Kambarys“) galėtų patvirtinti mintį, kad konkrečiu istoriniu laiku poezija natūraliai paklūsta bendroms pokyčių tendencijoms. Kaip papildomą argumentą galima prisiminti ir minėtų mirusių iškilių poetų pastarojo meto kūrybą, kuri taip pat keitėsi panašia poetinio minimalizmo, proziškėjimo

kryptimi. A. A. Jonyno naujojo rinkinio poetinė kalba, palyginus su ankstesniais rinkiniais, mažiau ornamentuota, lakoniškesnė, grafiškesnė. Metaforos meistras dabar dažniau kliaujasi pasakojimu, kaip ir jaunesni jo kolegos. Patrauklus A. A. Jonyno poezijos bruožas tas, kad ji natūraliai „sensta“, t. y. keičiasi drauge su autoriumi: nuo melodingai „ošiančių peizažų“ iki „kambario“ verlibrinės grafikos. Nors jis yra pirmiausia vidinės, belaikės tikrovės poetas, bet šioje knygoje esama kūrinių su ryškesniais dabarties laiko ženklais: stipresnė ironija, intensyvesnė vienatvės būseną. Autoriaus meistriškumas ir gyvenimo patirtis šioje knygoje sudaro klasiką būdingos harmonijos sąjungą. Kita vertus, toji sąjunga įvairiuose lygmenyse poeto neretai yra sąmoningai trikdoma, ir tai eilėraščiui suteikia gyvybės, tikrumo, individualumo.

Gera intelektualios poezijos knyga yra E. Ališankos „Jeigu“. Ji taip pat pasižymi egzistencines patirtis sumuojančia išmintimi, pusiausvyra, elegantiška gyvenimo refleksija. Ryškesniu joje yra tapęs autobiografinis motyvas, apimantis ne tik dabarties, europinių patirčių erdvę, bet ir gilesnes šeimos ir giminės šaknis. Jo eilėraščiai stebina išradingomis metoniminės dvikalbystės formomis, besidvilypuojančiais pasakojimo siužetais, paradoksaliomis loginėmis jungtimis. Intriguoja pats eilėraščio radimosi procesas, kai prasidėjęs, atrodo, iš nieko, iš kasdieniško situacijų, nereikšmingų smulkmenų, „atsitiktinių“ pradžios eilučių, sukuriama intelektualus siužetas. E. Ališankos poezija priklauso apšviestajai sąmonės pusei – net ir tada, kai jis rašo apie lietuvių eilėraščių kaip apie viršyto greičio vaisių, po kurio nors ir tvanas, nors ir vasaros sodai, ir kai pats Europos greitkeluose renka nuobaudas už viršytą greitį, ir kai verčia į vaizdinį sapno kalbą. Ir apskritai E. Ališanka yra geras vertėjas – taip pat ir perkeldamas kasdienybę į poeziją.

M. Burokas, išleidęs trečiąją poezijos rinkinį „Išmokau nebūti“, jau irgi suveda kūrybinės ir žmogiškos patirties rezultatus. Matyt, natūraliai ateina laikas, kai tampa svarbu ne tik mokėti parašyti eilėraščių, bet ir išreikšti egzistencines patirtis, ieškoti atsakymo į neatsakomus klausimus. M. Buroko eilėraščių yra labiau sąvokinės, loginės, neornamentuotos kalbos. Poetinės raiškos minimalizmas atitinka emocinių tekstų santūrumą. Įdomūs yra šio rinkinio eilėraščiai proza.

Ironiška, rūsti, žvarbi Valdo Gedgaudo poezijos knyga „Olando kepurė“. Jos turinys yra ir egzistencinis, ir anarchistiškai socialus, kritiškas, dekonstruojantis. Tai poezija, turinti „valios vektorių“, pradedant conceptualia rinkinio struktūra, baigiant energinga eilių ritmika ir raiškiai instrumentuotu garsynu. Ironiškai traktuojami liaudies dainų ar klasikinės poezijos intertekstai tampa geliančia totalaus būties absurdo išraiška. Tokiu santykiu su tradicija V. Gedgaudas primena Algimanto Mackaus kūrybą. Dabarties būvio diagnozė, pasitelkus klasikinės kultūros ženklus, jo poezijoje taip pat negailestinga: prie šiukšlių dėžės stoviniuoja Penelopė ir Teiresijas; Romeo laukia banali jaunesniojo projektų vadybininko karjera, kitiems kultūros personažams (Orfėjui, Hamletui, Džiuljetai ir kt.) vertybių krizę išgyvenančioje visuomenėje pasiseks ne ką geriau.

Donaldo Kajoko knyga „Kurčiam asiliukui“ turi galios atversti literatūrologus į normalius skaitytojus – taip apie LLTI dvyliktuko laureatę, įteikiant autoriui premiją, sakė už ją balsavusieji. Iš tikrųjų, poetas nekomplikuoja santykių su skaitytoju, laikosi savo poetinio kalbėjimo stiliaus. Ankstesniuose rinkiniuose („Mirti reikia rudenį“, 2000; „Karvedys pavargo nugalėti“, 2005) buvo atsiradę „šerpetoto žodžio“ stilistikos,

o šiame vėl grįžtama prie harmoningo, glotnaus skambesio: žodžius sieja niuansų, pustonių ryšiai, besitęsiantys ir tyloje anapus teksto. Autorius taip subtiliai jaučia kalbą, kad gali sėkmingai kurti naujus žodžius, kurie eilėraštyje atrodo atsiradę natūraliai, tarsi savaime (kad ir S. Gedai dedikuotuose eilėraščiuose). Skaitydama knygą „Kurčiam asiliukui“ ne kartą esu pagavusi save kažkaip savaime besišypsančią; tokia kūno reakcija, manau, yra susijusi su šios poezijos savybėmis: ji yra kone vaikiškai naivi ir kartu gudriai paradoksali, ji ir rimta, ir žaidžianti; ir lakoniškos formos, ir erdvios dvasios, iš jos sklinda išmintis, ramybė ir meilė. Jei reiktų D. Kajoko poezijos išpūdį išreikšti lytėjimu, jis būtų lyg liečiant vidinę avikailio kailinukų pusę.

Pernykštės prozos kraštines ribas man žymėtų Andriaus Jakučiūno „Lalagė“ ir Zitos Čepaitės „Emigrantės užrašai“. Vienoje pusėje – kraštutinis literatūriškumas, užsisiklendimas imanentiniame rašymo procese, skaitytojui beveik nepalikus šansų įsiterpti į tekstą, jame dalyvauti. Literatūrologui nekyla abejonių, kad tai yra tikroji grožinė literatūra. Priešingame rašymo poliuje yra Z. Čepaitės knyga, perskaitoma vienu ypu, tarsi koks detektyvas, bet vis dėlto laikyti ją literatūra tradicine šio žodžio prasme dar nėra paprasta. Šiuose tekstuose nėra jokio signalo, kad autorė tokių pretenzijų turėtų, kad jai rūpėtų raiškos dalykai: tiesiog protinga moteris raštingai pasakoja savo ir kitų emigrantines istorijas, kurias dėl įvairių priežasčių norisi skaityti: jos nereikalauja suvokimo pastangų, tekstas suteikia aktualios informacijos, patenkina žmogišką smalsumą ir pan., – lyg skaitytum kokio moterų žurnalo geros kokybės tekstą. Taigi mano asmeniniame geriausių knygų dvyliktuke „Emigrantės užrašus“ išstumtų E. Ališankos, M. Buroko poezijos knygos ar Ramūno Kasparavičiaus šelmiškai nuotykinga proza „Decameron medicus“.